

Bibliografia

- CAMINO, Iñaki (2009): *Dialektologiatik euskalkietara tradizioan gaindi*. Donostia: Elkar.
- COYOS, Jean Baptiste (2007): «Zubereraren bilakaeraz adibide batzuk», dins *Mendebaldeak badu ekialdea. XI Jardunaldiak*. Bilbao: Mendebalde Kultur Alkartea.
- FERNÁNDEZ, Beatriz / Pineda, ANNA (2016): *Basc per a catalanoparlants*. Argenton: Voliana Edicions.
- UZEI (2003): *Maiztasun hiztegia*. CD-ROM. Donostia: UZEI.
- ZUAZO, Koldo (2017): *Mendebaleko euskara*. Donostia: Elkar.
- ZUBIMENDI, Joxe Ramon (2004): *Ortoipografia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

AURREKOETXEA, Gotzon *et al.* (ed.) (2019): *Euskararen herri hizkeren atlasa [Atlas de les varietats locals de l'èuscar]*. Bilbo: Euskaltzaindia, 492 p.

Euskararen herri hizkeren atlasa (d'ara endavant, *EHHA*) és un atlas lingüístic elaborat a partir d'un qüestionari de 2.857 preguntes; la majoria (2.163) corresponen a lèxic, 595 a morfologia, 62 a sintaxi i 37 a fonètica. L'enquesta es va dur a terme en 145 poblacions de tot el País Basc: 36 a Biscaia, 36 més a Guipúscoa, 27 a l'Alta Navarra, 18 a la Baixa Navarra, 15 a Lapurdi, 12 a Zuberoa i 1 a Àlaba, entre els anys 1987 i 1992. Els informadors, 321, un 67 % dels quals eren homes, ara tindrien entre 100 i 110 anys.

El projecte es va concebre a començament dels anys vuitanta i s'ha conclòs el 2020 amb la publicació del darrer dels onze volums de què consta.¹ El resultat de cada pregunta es presenta cartografiat en magnífics mapes de polígons de colors que permeten una ràpida visualització de les dades, acompanyats de la llista dels punts d'enquesta i la transcripció fonètica de les respostes. Si no hi ha resposta, la localitat es representa al mapa amb un polígon de color blanc.

L'edició en paper es presenta en magnífics volums apaïats, amb la coberta il·lustrada amb fotografies relacionades amb el contingut del llibre; generalment a la banda esquerra apareixen les respostes transcrits, i a la dreta els mapes.

Com a capçalera del mapa hi ha el mot inquirat en tres llengües: castellà, francès i anglès. Tot sovint es proporciona el tàxon llatí si la pregunta es refereix a un animal o a una planta, però no sempre —es dona, per exemple, el tàxon de la pastanaga: mapa 567, vol. III, (*Daucus carota*), però no el del porro (*Allium porrum*). Paradoxalment no s'inclou com a lema de referència la forma basca normativa preferent, com fa, per exemple, l'*Atlas lingüístic del domini català*. Tan sols en el cas dels mapes referits a la morfologia nominal i verbal l'encapçalament és basc, i consisteix en una descripció del fenomen descrit —per exemple, el mapa 1031, del volum V, porta l'encapçalament: *-a + ari (-a bukaera + datibo singularlarra)* ('-a final + datiu singular').

Es proporcionen, a més, diversos tipus d'informació complementària ocasional: dues de visuals, amb mapes més petits, que presenten les respostes agrupades en blocs més generals: en el mapa 567, per exemple, a què ja ens hem referit més amunt, s'hi representen les zones on es diuen totes les variants de *zanaori*, *azenario*, *pastana* i *karrota*. La primera forma representa les variants locals *sanaori*, *senaori*, *zanaoria*, *zanaori*, *zanaore*, *azenaore*, etc., pròpies de la zona occidental i oriental meridional; la segona, les formes *azenayo*, *azenario*, *asanayo*, etc., pròpies de la zona central; la tercera, les formes *pastanarre*, *pastenarre*, *pastinarre*, *pastana*, *pastanada*, pròpies dels territoris de Lapurdi, la Baixa Navarra i la part septentrional de l'Alta Navarra; i finalment hi ha les formes *karrota* i *garrota*, pròpies principalment de la Baixa Navarra i Zuberoa, a l'extrem septentrional més oriental del domini. Pel que fa al cas de *pastanaga* i a d'altres, és significatiu el paralelisme lingüístic existent amb la realitat dialectal cata-

1. L'excusa per a la recensió és la publicació de l'onzè volum, però aquí ens referirem al conjunt de l'atles.

lana, en què concorren formes d'origen llatí, o d'origen àrab, juntament amb manlleus del castellà, de l'occità i del francès (vegeu el mapa 731 del *Petit atlas del domini català*). Alternant amb els mapes petits de síntesi es mostren il·lustracions dels conceptes demanats, com ara la imatge del personatge Pippi Långstrump (mapa 2065, vol. IX) per il·lustrar el concepte 'pèl-roig'; també s'il·lustren les parts del cos, els elements d'una embarcació, la baldufa, el joc de bitlles...

La segona informació ocasional, no sistemàtica, és la manera com s'ha enfocat la pregunta per obtenir la resposta esperada, formulada sovint en castellà o en francès, seguint la pauta que va marcar Rurrección María Azkue en l'elaboració d'un *Questionari trilingüe* a començament dels anys vint del segle passat: «Com que els informants en certa manera saben parlar tant castellà com francès, en algun moment podria ésser més adequat no fer les preguntes en basc»; vegem-ne un exemple: mapa 1314, vol. VI, sobre morfologia de l'auxiliar verbal, que inclou formes amb marcadors pronominals: «Per obtenir les respostes s'han fet preguntes com aquestes: «*Le has salido al camino*», «*te has acercado a él / vous vous approchez de lui*», «*vous lui parlez*» i «*vous avez peur de lui (vous lui êtes peur)*»».

La tercera informació és la llista, sempre breu, de respostes no cartografiades; per acabar, la quarta recull observacions dels informants sobre formes secundàries, desuetes, en recessió o en expansió, possibles causes, i precisions semàntiques.

A més, en les versions digitals de l'*EHHA* s'inclouen àudios de les respostes (per exemple, acompanyen el mapa 1027 142 àudios de les respostes).

El director del projecte és Adolfo Arejita. Nascut a Bilbao, és acadèmic numerari d'Euskaltzaindia, de la qual n'és secretari des del 2020.

Dos són els responsables de l'*EHHA*: Xarles Videgain (de l'obra completa) juntament amb Gotzon Aurrekoetxea (dels volums I a VIII). Videgain, natural de Baiona (Lapurdi), és membre numerari i secretari d'Euskaltzaindia al País Basc del Nord. Ha pres part en diversos projectes internacionals d'atles lingüístics, és membre del grup de l'*Atlas linguarum Europae* i membre del grup de redacció de la revista *Géolinguistique*, que publica la Universitat de Grenoble. Gotzon Aurrekoetxea, natural de Dima (Biscaia), és membre corresponent de l'Acadèmia basca especialitzat en dialectologia. Ha pres part en diverses recerques, sobretot en dialectometria, i aquesta experiència es reflecteix en l'*EHHA*. En trobareu més dades en aquest mateix número d'*Estudis Romànics* a les pàgines 436-439.

Descrivim concisament els onze volums de l'*EHHA*:² el volum I, dedicat al lèxic, presenta informació sobre els insectes, els peixos, els rèptils, els ocells, el bestiar, el cel i el sol, el temps atmosfèric, la neu i el fred (mapes 1 a 268). Va ésser publicat l'any 2008; com tots, a Bilbao. Aquest primer volum va ésser un projecte de la comissió de dialectologia els anys 2005-2008 portat a terme sota la direcció d'Adolfo Arejita; Gotzon Aurrekoetxea i Xarles Videgain n'eren els responsables i hi van treballar com a tècnics Isaak Atutxa, Iñaki Camino, Ana Maria Etxaide, Jose Mari Etxebarria, Izaskun Etxebeste, Jon Irigoras, Juan Antonio Letamendia, Juanxu Rekalde, Koro Seguro, Amaia Jauregizar, Gorka Intxaurre i Aitor Iglesias. En aquell moment Euskaltzaindia va posar a disposició dels investigadors els enregistraments de més de 400 hores d'enquesta a la seu principal de l'Acadèmia a Bilbao.

El volum II està dedicat al lèxic i presenta informació sobre el temps cronològic, el dia, les festes anuals, el riu, el riu, la terra, els murs, el camí, els arbres (mapes 269 a 509), publicat el 2009; va ésser un projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2005-2008, va tenir els mateixos director i responsables que l'anterior; hi prengueren part Isaak Atutxa, Iñaki Camino, Ana Maria Etxaide, Jose Mari Etxebarria, Izaskun Etxebeste, Jon Irigoras, Juan Antonio Letamendia, Juanxu Rekalde, Koro Seguro, Amaia Jauregizar, Gorka Intxaurre i Aitor Iglesias. Quan es va publicar, anava acompanyat per primera vegada d'un CD, en aquest cas amb el contingut dels dos primers volums.

El volum III, dedicat al lèxic, presenta informació sobre els arbustos i la fruita, les hortalisses, les plantes silvestres, la patata, la cria de vaques, les eugues, l'ovella i la cabra (mapes 510 a 778); va

2. Del volum primer aparegué una magnífica recensió de Josep del Río l'any 2012, al número 34 d'*Estudis Romànics* (p. 543-545).

ésser publicat el 2010, amb els mateixos responsables; hi participaren com a tècnics Amaia Jauregizar i Gorka Intxaurbe, i com a assessors Isaak Atutxa, Ana Maria Etxaide i Jose Maria Etxebarria.

El volum IV, dedicat al lèxic, presenta informació sobre el porc, l'aviram, el gos, l'abella, el ca-seriu, la casa, la teulada i el bigam, les parts de la casa, els mobles (mapes 779 a 1026); publicat el 2012, va ésser un projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2009-2012 amb els mateixos participants que en el volum anterior. Al pròleg, Andrés Urruia, president d'Euskaltzaindia, anuncia que els primers tres volums ja són consultables al lloc web d'Euskaltzaindia: «Sap l'Acadèmia que actuant així reforça el valor estratègic d'aquest projecte, i al seu torn, que fa servir sense por el que demanen i ofereixen els recursos d'avui, per divulgar adequadament els resultats de la seva feina» [traducció de l'original].

El volum V, dedicat a la morfologia nominal, presenta informació sobre la declinació dels noms comuns, la declinació dels noms propis, les comparacions, els quantificadors numerals i distributius (mapes 1027 a 1272); publicat el 2013, va ésser un projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2009-2013 portat a terme per l'equip habitual. Juntament amb la publicació del volum es van penjar els primers àudios al web de l'Acadèmia.

El volum VI, dedicat a la morfologia verbal, presenta informació sobre els auxiliars verbals *izan* i **edin*, els auxiliars verbals **edun* i **ezan*, i les formes verbals sintètiques i aflocutives (mapes 1273 a 1531); publicat el 2014, va ésser un projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2009-2014.

El volum VII, dedicat al lèxic, presenta també informació sobre morfologia nominal i sintaxi: la cuina, el jou, el transport, l'arada, el conreu (mapes 1532 a 1808); publicat el 2016, va ésser un projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2009-2016. En aquesta ocasió, formaren part de l'equip Aritz Abaroa, Amaia Jauregizar, Gorka Intxaurbe, com a tècnics, i Isaak Atutxa, Ana Maria Etxaide i Jose Maria Etxebarria com a assessors.

El volum VIII, dedicat al lèxic, presenta informació sobre la pastura, la palla, els cultius, la collita, l'era, la vinya, el vi, la sidra, l'elaboració de pa, el pa i el bescuit, la cuina, la neteja, el lleixiu, la costura, els pedaços, la llana i el lli (mapes 1809 a 2059); publicat el 2017, va ésser un projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2009-2017.

El volum IX, dedicat al lèxic, presenta informació sobre el cos humà: el cap, el tors i les extremitats, el menjar, el fet de disfressar-se, la roba, les sabates, la sexualitat, la reproducció, la infància (mapes 2060 a 2321); publicat el 2018, va ésser un projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2009-2018. En aquesta ocasió apareix com a responsable només Xarles Videgain, i Gotzon Aurrekoetxea consta com a membre de l'equip.

El volum X, dedicat al lèxic, presenta informació sobre els jocs, els esports, les virtuts i els vicis, les deficiències corporals, les afeccions de la pell, les malalties, la mort, el casament, la vida social, el parentiu, la religió, les creences, la feina i les obligacions (mapes 2322 a 2564); publicat el 2019, va ésser un projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2009-2019 amb l'equip del volum anterior, que continuarà també en el volum següent.

Per acabar, el volum XI, dedicat també al lèxic, presenta informació sobre els oficis i les eines, el vaixell i la tripulació, la pesca marina, altres oficis, la vida social, els pesos, les mesures, els diners i els colors (mapes 2565 a 2796); va ésser publicat l'any 2020 i és el resultat del projecte de la comissió de dialectologia dels anys 2019-2020.

Per bé que diversos volums de l'*EHHA* s'han exhaurit, tot aquest gavadal d'informació és accessible a través del web d'Euskaltzaindia (<www.euskaltzaindia.eus>). Si es desplega la pestanya Baliabi-deak ('recursos lingüístics'), podem accedir a tot un seguit d'obres de referència de l'Acadèmia; si seleccionem l'*EHHA*, se'ns obre una finestra de diàleg que ens permet de fer cerques per qualsevol de les formes registrades, inclosos els lemes en castellà, francès i anglès, però no pel tàxon llatí. També ens permet fer la cerca per tema, mapa i localitat, i accedir al questionari i als àudios, i a informació sobre el projecte de l'atles i sobre la interpretació dels mapes. No tots els mapes tenen el mateix nivell de complexitat: el número 2793, del volum XI per exemple, corresponent a *gorri* ('vermell'), no presenta variació ni dificultat d'interpretació (bé, tan sols una variació mínima en una zona molt localitzada de l'Alta Navarra, amb la variant *gorre*), mentre que el 2185, del volum IX, corresponent a 'dit índex', presen-

ta una variació extrema: *apuntetako atzamar, señaletzamar, erakusle, aundiaren ondoko, aundiddan aldemeneko, aundien ondoko, aundin ondoko, aundixan urrengo, beatzaundien ondoko, biatzaundiñ ondoko, aundixan urrengo, beatzaundien ondoko, biatzaundiñ ondoko, biataundiyan ondoko, baztarbeatz, erdiko beatz, yaunpeti(t), lanpetit, lekatupi, lanperot, lantzero, errazale, indize, bigarren beatz, bigarren biatz, bigarren bietz, arreinkusin, atzamarbixkor, atzamargogor, behatzilandako, eriluze, estrañeko beatz, haren laun, kako, laugarren, lenbixiko biatz, letami, orkolondoko atzamar, urrungu beatz...* Tot i aquesta varietat de formes, hi ha una gran quantitat de localitats en què no hi ha resposta. Passa el mateix en el nostre domini lingüístic. Si consultem el mapa 72 del *Petit atlas lingüístic del domini català*, vol. I, titulat «El *dit* índex: dèficits de la llengua històrica», llegim aquestes observacions de Joan Veny: «Aquest mapa [...] mostra el dèficit de la llengua parlada, quan no ha tingut el complement de la llengua estàndard. Efectivament, podem comprovar l'absència de respostes relatives al concepte 'dit índex' en múltiples localitats. I, quan es donen, són perifràstiques ([*dit*] de *senyalar, de la vora, del cul, del costat del dit gros*), inexactes (*gran*), expressives (*agarrapulces* 'agafapuces'), vagues (*dit de sa mà* situat entre *els dits del mig*) o producte de la interferència (cast. *índice*, [...]). Una mostra eloqüent de la importància de la llengua estàndard». El paralelisme entre totes dues llengües és evident.

La crítica més rellevant que es pot fer, i que s'ha fet, a l'*EHHA* té a veure amb l'enquesta: amb el fet que en algunes localitats s'hagi recorregut a un sol informant (concretament, en 56 localitats dels 145 llocs d'enquesta). Per bé que hauria estat interessant i útil la compleció del qüestionari amb preguntes orientades a la recollida d'informació sobre variació en la prosòdia, la utilitat de l'obra només amb les característiques amb què ha estat concebuda és enorme: tant per a la fixació de la normativa, com per a la lexicografia, com per a la història de la llengua i de la variació lingüística. Abaitua (2018), per exemple, n'ha extret quatre patrons principals relacionats amb moments rellevants de la història de la llengua, que exemplifica amb els mapes 535, corresponent a *okaran/aran* ('pruna'); 121, corresponent a *ziraun/sugeitsu* ('vidriol'); 838, corresponent a *ego/hegal* ('ala'), i 908, corresponent a *argizari/ezko* ('cera'). I Aurrekoetxea (2019) n'ha extret informació per a una proposta de nova classificació dels dialectes bascos. En resum, una obra ben feta, que parteix de materials recollits amb rigor, ben presentada gràficament, fàcilment accessible i a l'abast des de qualsevol racó del planeta, que sens dubte prestarà un gran servei als professionals de la llengua basca i de la lingüística en general.

Daniel LUJÁN CAZALILLA
Institut d'Estudis Catalans

Bibliografia

- ABAITUA ODRIUZOLA, JOSEBA K. (2018): «Patrones geolingüísticos, áreas dialectales y cronologías absolutas del EHHA», dins *Fontes Linguae Vasconum (FLV)*, 126, juliol-desembre. p. 283-322.
- AURREKOETXEA, GOTZON [et al.] (ed.) (2019): *Euskalkien sailkapen berria [Nova classificació dels dialectes bascos]*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea

BELTRAMI, Pietro G. (2020): *Amori cortesi. Scritti sui trovatori*. Firenze: SISMEL - Edizioni del Galluzzo, 800 p.

Amb motiu de la jubilació de Pietro G. Beltrami com a catedràtic de filologia romànica, els curadors del volum *Amori cortesi. Scritti sui trovatori* han reunit un seguit de treballs que l'estudiós va dedicar a la lírica trobadoresca, un dels filons principals de la seva dilatada i fecunda trajectòria investigadora i docent. El resultat són vint-i-cinc contribucions que projecten sobre els trobadors una mirada polièdrica, atenen a qüestions mètriques, estilístiques, historiogràfiques o de crítica textual; sense deixar de banda les connexions amb la cultura moderna i contemporània.